

MAHMUT ESAT BOZKURT VE KAPİTÜLASYONLAR

Zeki ARIKAN

Giriş

"Kral ya da kilise emirnamelerinin bölümleri" anlamına gelen Latince *Capitulum*'dan türeyen İtalyanca *Capitolazione* (Fr. Capitulation), terim olarak, savaş esnasında bir ordunun ya da bir kalenin, bir şehrin teslim edilmesi amacıyla yapılan antlaşmalar için kullanılmaktaydı.¹ Ancak sözcüğün bu anlamı zamanla değişmiş ve kapitülasyon, Hıristiyan devletlerin uyruklarının İslam ülkelerinde sahip oldukları ekonomik, ticari, hukuksal hak ve ayrıcalıkları kapsayan bir içerik kazanmıştır. Bu tanımdan, kapitülasyonların yalnızca Hıristiyan ülkelerle İslam devletleri arasında geçerli hukuksal bir kavram olduğu sonucu çıkmakta ve hatta kimi araştırmacılar Avrupa devletler hukukunda bunun bir örneğine dahi rastlanmadığını belirtmektedirler. Konuya böyle bir yaklaşımla eğilenler, kapitülasyonların kökenini, Doğu'daki İslam ve Hıristiyan unsurları arasındaki düşünce, yaşam biçimi, gelenek-görenek ayrılıklarıyla ulusal, toplumsal ve dinsel çelişkilere ve özellikle Müslümanların Hıristiyanlara karşı duydukları nefrette aramaktadırlar. Nitekim *Un Ancien Diplomat* takma adıyla kapitülasyonlar üzerindeki bir araştırmanın yazarına göre :

"Doğu'da oturan Hıristiyanların pek çok zaman İslam ahali arasında dağınık bir durumda, soyutlanmış biçimde yaşadıkları ve her türlü zulüm ve baskıya uğradıkları bilinmektedir. Şer'i hükümlerin yabacılara uygulanmasının olanaksızlığından ötürü Türkiye tarihinde birçok örneğine rastlanan taassup duygularının kabarmasına karşı onlara hukuksal güvence vermek ve kendilerini büsbütün ayrı ve bağımsız bir takım yasalara bağlı kılmak gerekiyordu. İşte bu zorunluluk yüzündendir ki İslam ülkelerinde oturan yabancılara mensup oldukları konsolosların korumaları altında yaşamalarını, can ve mallarının dokunulmazlığını, kendi hükümetleri içinde yürürlükte bulunan yasalara bağlılıklarını güvence alan kapitülasyonlar usulü ortaya çıkmıştır".²

1 Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, İstanbul, 1990, I, 13.

2 *Kapitülasyonlar, Tarihi, Menşei, Asılları* [Çev. Macar İskender-Ali Reşat], İstanbul, 1330, 6-7.

Ancak ne var ki böyle bir açıklamaya katılmaya olanak olmadığı gibi, Kapitülasyonların yalnızca İslam ülkeleriyle Hıristiyan ülkeleri arasında var olduğunu düşünmek de yanlıştır. Çünkü kapitülasyonların kökeni Haçlılar dönemine kadar inmekte ve bu devirde Bizans imparatorlarının Venediklilere *exterritorialité des lois*, yani kişinin yabancı ülkelerde kendi yasalarına bağlı kalması kuralı çerçevesinde, birçok ayrıcalıklar verdikleri görülmektedir. Buna benzer kuralların Yakınçağlarda bile imzalanan birçok devletlerarası antlaşmalarda uygulandığı ve kapitülasyon denilen ayrıcalıkların önemli bir bölümünü oluşturduğu gözden kaçmamaktadır.³ Bütün bunlardan anlaşılacağına göre Kapitülasyon denilen antlaşmaların Osmanlılardan çok önce başladığı, Anadolu'ya yerleşen Türklerin varolan bu uygulamayı genel çizgileri ve içeriği ile sürdürmek durumunda kaldıkları anlaşılmaktadır.⁴ Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın ne yazık ki şimdiye kadar ancak birinci cildi yayınlanmış olan *Türkiye-İtalya İlişkileri* başlıklı eserinde, Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlıların ilk dönemlerinde verilen ayrıcalıkların oldukça ayrıntılı bir çözümlemesi yapılmıştır. Prof. Şerafettin Turan, Alaettin Keykubat'ın 1220'de Venediklilerle yaptığı antlaşmadan 1453'te Karamanoğlu İbrahim'in gene Venedik Cumhuriyetine verdiği ahitnameye değin Türkiye'de hüküm süren devletlerle İtalyan şehir devletleri arasında yapılan barış, dostluk ve ticaret antlaşmalarını tümüyle ele alarak, bu dönem içinde Osmanlı sultanlarının verdiği ahitnameler arasında temel özelliklere de dikkatimizi çekmektedir.⁵ Buna göre, ele alınan dönem içinde verilen Osmanlı ahitnameleri daha olumlu ve daha ödünsüz sayılabilecek niteliktedir. Ancak Osmanlıların, beylikler döneminde yabancılara verilen ayrıcalıkları yürürlükte bıraktıklarına ilişkin yığınla örnek bulunmaktadır. Nitekim, Yıldırım Bayezit Menteşe Beyliğinin Rodoslu tüccarlara, Aydınoğulları Beyliğinin Venediklilere verdikleri Kapitülasyonları daha da genişleterek geçerli kılmıştı.⁶ Bunun yanında Osmanlı sultanlarının gerek kuruluş gerek yükselme döneminde batılı ulus ve kişilere verdikleri ahitnamelerle kapitülasyonlar rejiminin kökleşip kurumlaştığı görülmektedir. Öyle ki verilen ahitnamelerin genellikle dil ve anlatımlarında da önemli bir fark bulunmamaktadır. 1479'da Venedik'e⁷, 1569'da Fransa'ya⁸, 1580 tarihinde de İngiltere'ye⁹ verilen ahitnameleri kapi-

3 Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, 330.

4 Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, 16.

5 Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, 327-332.

6 Halil İnalcık, "İmtiyaz", *Encyclopaedia of Islam* (E²), III, 1183. Kıs. Elizabeth Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın* (1300-1415), Benetia, 1983.

7 M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler*, 1/2 (1964) 119-220; aynı yazar, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, V-VIII/ 9-12 (1968-1971), 1-151. Türk-Venedik ticari ilişkilerine gelişmesi konusunda ayrıca bkz. Mahmut H. Sakiroğlu, "1503 Tarihli Türk-Venedik Antlaşması", VIII. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1983, III, 1559-1569; aynı yazar, "1521 Tarihli Osmanlı-Venedik Antlaşmasının Aslı Metni", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII (1981-82), 387-403; aynı yazar, "I. Selim'in Venedik Cumhuriyeti'ne Verdiği 1567 ve 1573 Tarihli Ahitnameler", *Erdem*, II/5 (1986), 527-553.

8 1535 yılında Veziriazam İbrahim Paşa ile Fransız büyükelçisi Jean de la Forest arasında düzenlendiği antlaşılan kapitülasyonların onaylanıp yürürlüğe girmediği anlaşılmaktadır (İnalcık, *göst. yer*).

9 Orhan Burhan, "Türk İngiliz Münasebatının İlk Yılları", *AÜ DTCF Dergisi*, IX/1 (1951), 1-17.

tülasyonlar sisteminin en tipik belgeleri olarak ele almak gerekir. Ayrıntıya girmeden şunu belirtmek gerekir ki bu kapitülasyonların yinelenmesi zaman zaman önemli sorunlar doğurmuştur. Fakat her defasında engeller aşılmış, eski maddelere yenileri eklenmiş, ayrıcalıkların sınırları genişletilmiş ve kapitülasyonlar Prof. İnalcık'ın deyişiyle "Avrupa emperyalizminin önemli bir kalkanı" haline gelmiştir.¹⁰

Kapitülasyonlarla gümrük resimleri % 3 gibi oldukça küçük bir oranda sabit tutuluyordu. Oysa Avrupalı tüccarlarla gümrükçüler arasında bir aralık hazırlanmış bulunan ve devletçe geçerli sayılmayan bir şukkaya dayanılarak ancak % 1.5 oranında gümrük resmi alınıyordu. Böylece devletin en önemli bir gelir kaynağından gereği gibi yararlanmak olanağı kalmamıştı.¹¹ Öte yandan yabancı devletlerin Osmanlı İmparatorluğundaki elçi ve konsoloslarının hizmetinde bulunan tercümanlara tanınan ayrıcalıklar, bunların akrabalarını içine alacak kadar genişletilmiş bulunuyordu. Kimi zaman da bir tercümanlık beratı almak bütün bu ayrıcalıklardan yararlanmak için yeterli görülüyor, bu ise devletin egemenlik haklarıyla çelişiyordu.¹²

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin gittikçe zayıflamasını fırsat bilen Avrupa devletleri kapitülasyonlarda yer alan kimi maddeleri "fazla tefsire başlayarak" Osmanlı uyuğu Hıristiyanları korumaya kalkışmaktan ve onları devlete karşı kıskırtmaktan geri kalmamışlardır.¹³ Prof. Niyazi Berkes'e göre bu "himaye" sisteminin temelleri 1673'te Fransa'ya, 1675'te İngiltere'ye ve 1718'de Avusturya'ya verilen kapitülasyonlarla atılmıştı.¹⁴ Başlangıçta, küçük yabancı seyyar tüccar gruplarına âdeta küçümseyici bir lütf olarak ihsan edilen kapitülasyonlar, Batı'nın güçlendiği ve Osmanlıların çökmeye başladığı dönemde bir "haric ez memleket" ayrıcalık ve dokunulmazlık sistemi haline gelmişti.¹⁵

Kapitülasyonların Kaldırılması için İlk Girişimler

Fransa İhtilali, devletlerarası ilişkileri oldukça yoğunlaştırmış ve Osmanlı Devleti Avrupa siyasetindeki yeni gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmişti. Kapitülasyonların kaldırılması yolunda zayıf bir adımın bu sırada atıldığını belirtmek gerekir. Nitekim Osmanlı Devletinin Paris'e büyükelçi olarak gönderdiği Esseyid Ali Efendi, Talleyrand'a sunduğu 20 Ağustos 1797 tarihli bir tavrile, Fransız tacirlerinin Osmanlı topraklarında

10 "İmliyazol", göst. yer. 1185.

11 Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara, 1946, 142-143.

12 Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *İslam Ansiklopedisi* (İA), XII/1, 175-181.

13 Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılıma Devri (XVIII. ve XIX. asırlarda)*, Ankara, 1985, 7-8.

14 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, 133-134.

15 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. M. Kırıllı), Ankara, 1970, 449.

faýdalandıkları imtiyazlara karşılık, aynı hakların Fransa'da Osmanlı tacirlerine tanınmasını talep etti. Teklifin daha belirli olarak yapılması ricası üzerine de, Seyyid Ali Efendi Osmanlı-Fransız ticaret antlaşmasının mütekabillik esasını gözetilerek yenilenmesi için, müzakereye girişmek gerektiğini bildirdi. Bu ise kapitülasyonların ortadan kalkması demekti. Fransa özellikle 1740 kapitülasyonlarının¹⁶ Osmanlı ülkelerinde sağladığı üstün durumdan vazgeçemezdi. Nitekim, Talleyrand'ın cevabi tahririndeki kaçamaklı ifade Fransa'nın buna yanaşmadığını ortaya koymuştu.¹⁷

XIX. yüzyılda kapitülasyonlar zinciri Osmanlı Devletinin gelişen Avrupa ekonomisi karşısında elini kolunu bağlamış ve yapılan antlaşmalarda gümrük resimlerini istenen düzeye getirmeye olanak bulunmamıştı. Nitekim ithalat resimlerini 1838'e kadar % 3, 1836-62 arasında (ihtisap resimleri vs. dahil olmak üzere) % 5, 1862-1902 yılları arasında ise % 8 olarak tespit eden kapitülasyonlar, hükümetin, milli sanayii kapitalizme karşı geçici de olsun savunabilmesi fırsat bırakmamıştır.¹⁸

Yabancılar ekonomik, ticari, mali, hukuki vb. alanlarda pek çok ayrıcalıklar tanıyan ve devletin onurunu da sık sık zedeleyen kapitülasyonların kaldırılması için Âli Paşa Paris Kongresinde girişimde bulundu. Paris Antlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletler hukukuna dahil olduğu¹⁹ için kapitülasyonların bir anlamı kalmamış olması gerekirdi. Nitekim Âli Paşa, kongrede kapitülasyonlardan kaynaklanan güçlükleri, hükümetin nüfuzunu kırdığını, ülkenin her bakımdan gelişmesine engel olduğunu, ayrıcalıklardan yararlanan yabancıların bile bundan zarar gördüğünü anlatmıştır. Kongre, bu girişimi haklı görmüş, Türkiye'deki yerleşmiş yabancıların bağlı olacağı koşulların yeniden görüşülmesi gerektiğini kabul etmiş ve antlaşmanın imzalanmasından sonra bu amaçla İstanbul'da bir konferansın toplanması dileğinde bulunmuştur. Fakat bu konferans toplanamamış ve böylece kapitülasyonlar rejiminde herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır.²⁰

Kapitülasyonlar, Ortaçağda geçerli olan "Şahsilik" ilkesine göre verilmişti. Ancak devletler hukukunda eski sistem ve anlayışlar terk olunduğu, devletlerin bağımsızlık ve egemenlik esasları geçerli olmaya başladığı halde, Osmanlı İmparatorluğunun çöküş

16 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri c. I Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, Ankara, 1953, 93-114.

17 Ercüment Kurun, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1824*, Ankara, 1968.

18 Ömer Celal Sarç, "Tanzimat ve Sanayimiz", *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, 432-433.

19 Antlaşma metni için bkz. Erim, *göst. yer.*, 341-352.

20 Ali Fuat, *Rical-i Mühimme-i Siyasiye*, 1928, 70. Kır. Cemil Bilsel, "Tanzimat'ın Harici Siyaseti", *Tanzimat I*, 691.

sürecinde, "âciz ve gaflet" sonucu olarak bu ayrıcalıklar alabildiğine genişleyip köklemişti.²¹ Yabancı ülkeler ise kapitülasyonların varlık ve devamını yasal göstermek için, özellikle ülkemizde hukukun, adliye ve örgütünün dinsel temellere dayandığını ileri sürüyor, kısacası bir ortaçağ sistemi içinde, ortaçağda verilen ayrıcalıkların kaldırılmayacağı tezini savunuyorlardı.²² Kapitülasyonların kaldırılmasının geniş bir ıslahat yapılmasına bağlı olduğu anlaşılmıştı. Fakat, bilindiği gibi Tanzimat Fermanının (1839) ilanından sonra yönetim, adliye, eğitim vb. alanlarda yapılan yeniliklere karşın yine de kapitülasyonlardan kurtulmak olanağı bulunamamıştır.

II. Meşrutiyet döneminde yönetime gelen hükümetler, kapitülasyon belasından kurtulmak için bir yandan çıkan fırsatları değerlendirmeye çalışmışlar, öte yandan da adliyede ıslahat yapılmasını sağlamak için bir takım girişimlerde bulunmuşlar, hükümet programlarına kapitülasyonların kaldırılacağına ilişkin maddeler dahi koymuşlardır.²³ Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesinden sonra imzalanan protokola (1909) kapitülasyonları kaldırılmasının haklı olacağına ilişkin bir hüküm konulmuş ve aynı madde İtalya ile imzalanan Uşi Antlaşmasında (1912) da yinelenmiştir. Aynı şekilde Adliye Nazırı Manyasizade Refik Bey'in önerisiyle Fransız hukukçularından Kont Leon Ostrorog'un Adliye Hukuk Müşaviri olarak görevlendirilmesini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir.²⁴

Kapitülasyonların Kaldırılması

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, kapitülasyonların kaldırılması yolunda önemli bir fırsat doğurmuş oldu. Büyük devletlerin birbiriyle savaşa tutuşması, hükümeti harekete getirmiş ve kapitülasyonların kaldırılması gündeme gelmişti. Hükümetin "ilga" kararı vermesi için, bunun resmen gerekçesinin hazırlanması gerektiği düşünülmüş ve bu görevin yerine getirilmesi Adliye Nezaretinin sorumluluğuna bırakılmıştır. Adliye Nazırı Pirizade İbrahim Bey'in başkanlığında oluşturulan komisyona Umur-ı Cezaiye Müdürü olarak katılan Prof. Tahir Taner, *kapitülasyonların ilgası lüzumu hakkında sadarete yazılacak tezkerenin esaslarının* nasıl belirlendiği konusunda bizi aydınlatmakta ve sözkonusu tezkerenin doğrudan doğruya kendisi tarafından temize çekildiğini açıklamaktadır.²⁵

21. Tahir Taner, "Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi?", İstanbul 1956, Muammer Rasit Seviğ'e Armağan' dan aynı basım, 2-3.

22. Taner, *göst. yer.*, 3.

23. İhsan Güneş, "II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (OTAM) aynı basım, Ankara, 1990.

24. Taner, *göst. yer.*, 4-9.

25. Taner, *göst. yer.*, 9-10.

Bu tezkerenin sadarete gönderilmesinden sonra kapitülasyonların kaldırılması 26 Ağustos 1330 tarihinde padişahın iradesine sunulmuştur. 4 Eylül (17 Eylül) tarihinde *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan irade aynen şöyledir :

"İmtiyazat-ı Ecnebiyenin (Kapitülasyon) İlgası Hakkında İrade-i Seniyye

Memalik-i Osmaniye'de mukim teb'a-i ecnebiye hakkında dahi hukuk-ı umumiye-i düvel ahkâmı dairesinde muamele olunmak üzere elyevm cari mali ve iktisadi ve adli ve idari kapitülasyon namı altında bilcümle imtiyazat-ı ecnebiyenin ve anlara müteferri ve anlardan mütevellid bilcümle müsadaat ve hukukun fimabaad ref ve ilgası meclis-i vükelâ kararıyla tensip olunmuştur. İşbu irade-i seniyye 18 Eylül 1330 tarihinden itibaren mer'i-ül ahkam olacaktır." ²⁶

Hükümet bu ilgayı bir nota ile devletlere duyurdu. ²⁷ Bu notada, Babıâli'nin "sırf kendi ihtiyarıyla kabul ettiği ahkâmın, bir imtiyaz şeklinde tefsir edilerek uhud-ı atika namıyla zamanımıza kadara devam edegeldiği" açıklanmakta, oysa bunun çağdaş hukuk ve ulusal egemenlik ilkelerine aykırı olduğu dile getirilerek şöyle denilmektedir : "Bu imtiyazat, bir taraftan hükümet-i seniyyenin terakki ve inkişafına mani olduğu gibi diğer taraftan da bir takım suitefehhümler tevlit etmek itibariyle, münasebat-ı mezkûrenin matlup derecede kesb-i salah ve samimiyet etmesine bir hail teşkil etmekte idi.." Buna ek olarak kapitülasyonların zararları teker teker sayıldıktan sonra bunlara bağlı ve bunlardan doğan bütün imtiyaz ve müsamahaların 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren ortadan kaldırıldığı ve bütün devletlerle olan münasebetlerde devletler hukukunun genel esaslarının temel alınacağı vurgulanıyordu.

Hükümet, kapitülasyonların kaldırıldığı kararı elçiliklere bildirildiği zaman büyük bir tepkiye karşılaştı. ²⁸ Elçiler, kapitülasyonların antlaşmalara bağlı bulunduğunu, bu nedenle tek yanlı olarak kaldırılamayacağını bildirerek bu kararı protesto ettiler. En şiddetli tepkilerden birinin de "müttefikimiz" Almanya'dan gelmiş olması dikkati çekmektedir. ²⁹ Almanya ile konsolosluk, adli yardım, suçluların iadesi konularını kapsayan bir antlaşma ancak 15 Şubat 1917 tarihinde yapılabildi. ³⁰

26 *Takvim-i Vekayi*, 4 Eylül 1330, 1938.

27 *Düştur*, İkinci Tertip, VI, 1273. Cemil [Bilsel] Lozan, İstanbul, 1933, II, 65-67. Yusuf Hikmet Bayur, (Türk İnkılabı Tarihi, Ankara, 1953, III/1, 161) yabancı elçiliklere verilecek notanın Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından kaleme alındığını ve Kont Leon Ostrorog tarafından da Fransızcaya çevrildiğini belirtmektedir. Bayur, Hariciye Nezaretine düşen bu işin, bir gazeteciyle bir yabancıya havale edilmesinin Osmanlı devrinin "garabetlerinden" olduğunu da eklemektedir.

28 Ayrıntılar için Bayur, *göst. yer*, 164-173.

29 Andre Maldestam, *Le sort de l'Empire Ottoman*, Paris, 1917, 395 "En 1914. l'Allemagne, on s'en souvient avait accueilli l'abrogation des capitulations par sa future alliée avec des sentiments très contradictoires..".

30 Maldestam, *age*, 396.

Kapitülasyonların kaldırılması şüphesiz psikolojik yönden de önemli bir hareketti. Çünkü, kapitülasyonlar, II. Meşrutiyet döneminde "milli bir felaket" sayılmış, kaldırılması da yeni bir devrin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Çünkü "o cehennem zebanisi kapitülasyonlar" artık tarihe gömülmüştür.³¹ Dünya Savaşının başlangıcında İttihatçılar kapitülasyonların ilgasını bir askeri zafer gibi karşılamışlardı. Donanma Cemiyetinin bastırıldığı el ilanlarında bu, halka verilen bir müjde ve ilk zafer şoku sayılmıştır.³²

Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar

Konuyu böyle özetledikten sonra Mahmut Esat Bozkurt'un kapitülasyonlar konusundaki rolünü açıklamaya çalışalım. Mahmut Esat (1892-1943) gençliğini II. Meşrutiyet döneminde geçirmiştir. II. Meşrutiyetin ilk yıllarında henüz İstanbul Hukuk Mektebinde öğrenci iken İzmir gazetelerinde çıkan yazıları³³ onun ülke sorunlarına ne kadar yakın bir ilgi duyduğunu ortaya koymaktadır. Mahmut Esat, İstanbul ve Avrupa Üniversitelerinin Hukuk Fakülteleri sıralarında okurken ülkemizin devletler hukuku açısından nasıl acınacak bir durumda bulunduğunu şöyle açıklamaktadır :

"1923 yılında önce (Devletlerarası Hak) kı yazan bahtsız Türk müellifler, bize bu ilmin iki türlü süünün bahsederdi : Medeni milletlere has (Devletlerarası hak), geri milletlere mahsus (Devletlerarası hak) !... "³⁴

Mahmut Esat birçok yazı ve konuşmalarında kapitülasyonların ülkeyi nasıl bir yarı sömürge durumuna getirdiğini sık sık vurgulamıştır. Fakat asıl önemli olan Mahmut Esat'ın, Türkiye'nin haklı davasını, yani kapitülasyonları tek yanlı olarak kaldırılabilceği tezini bir Avrupa Üniversitesine, I. Dünya Savaşının devam ettiği bir sırada sunmuş olduğu doktora tezinde savunmuş olmasıdır. Kapitülasyonlar rejiminin tez konusu olarak seçilmesi herhalde raslantı değildi. Sorunun tarihsel boyutu yanında kapitülasyonların kaldırılmasıyla ortaya çıkan tartışmalar ve Avrupa devletlerinin yaptığı itirazlar konuyu güncelleştirmişti. Böyle bir ortamda Mahmut Esat'ın seçtiği tez konusunun önemi daha da iyi anlaşılmaktadır. 1918 yılında Fribourg Üniversitesi Hukuk Fakültesine sunulan bu doktora tezinin tam on yıl sonra yapılan basımına Mahmut

31 Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* c. III. *İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, 345-346.

32 Tunaya, *öge*, 346. *Tanin* (1 Temmuz 1330), kapitülasyonların kaldırılışını eski bir zulüm aracının tarihe gömüldüğü şeklinde yorumluyordu. İzmir'in *Ahenk* gazetesi (30 Ağustos 1330) kapitülasyonların kaldırılmasının ülkede ancak ikinci Meşrutiyet ilanında görülen bir coşkuyla karşılandığını yazıyordu.

33 Kuşadalı Mahmut Esat, "İttihadın Lüzumu", *İttihad*, 10/23 Nisan 1325 (1909) ; aynı yazar, "Tanhin Lüzumu", *İttihad*, 29 Nisan/12 Mayıs 1325 (1909).

34 Mahmut Esat Bozkurt, *Devletlerarası Hak "Hukuku Düvel"*, Ankara, 1940.

Esat, İsmet Paşa'ya hitaben bir önsöz yazmıştı.³⁵ Bu önsözde Mahmut Esat, böyle bir tezi yalnız doktor ünvanını almak için seçmediğini, aynı zamanda kapitülasyonlar rejimi altında yaşamının Türk halkının yazgısı olmadığını kanıtlamak için hazırladığını açıklamaktadır. Çünkü Türkiye'nin uygar dünyada kapitülasyonlar rejimi altında yaşamayı İstanbul ve Fribourg Hukuk Fakültelerinde okurken onun ulusal onurunu yaralamıştır.

Bendini büyük bir taşkınlıkla aşan bir sel gibi, ağır bir haksızlığa karşı çıkan bu tez, haklı davamızın bir şahıslığıdır. Onun Fribourg Hukuk Fakültesinde savunulması, büyük savaşın sonuna rastlamaktadır. Kapitülasyonlar rejimini ülkesinin onuruyla bağdaştıramayan bu genç Türk'ün tezinin kabul edilmesiyle doğan sevinci kursağında kalmıştı. Çünkü, böyle mutlu bir haberi kabus gibi bir haber izliyordu. Dr. Mahmut Esat, ülkesini kaybetmekle karşı karşıya kalmış bulunuyordu.

Mahmut Esat Bozkurt'un *Du Regime des Capitulations Ottomanes*.. başlıklı doktora tezinin *Cum laude* takdir derecesiyle kabul edildiğine ilişkin elimizde iki önemli belge bulunmaktadır ki bu belgeleri bize sağlayan Sayın Gün Bozkurt Tekant'a teşekkür ederiz. Belgelerden birincisi 19 Mayıs 1919 tarihini taşımakta ve Fribourg Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanlığı'nın mührünü ve dekanının imzasını içermektedir. Bu belgede, Mahmut Esat'ın Fribourg Üniversitesine *Du Regime des Capitulations Ottomanes* başlıklı bir tez sunduğu, bu tezin *cum laude* derecesiyle kabul edildiği ifade edilmektedir. Öteki belge de yine aynı fakültenin dekanı Petrus Aeby'nin imzasını taşıyan, Üniversite Rektörlüğünün verdiği Latince diplomadır. Şimdi bu tezin elimizde bulunan basılı metnini genel çizgileriyle değerlendirmeye çalışalım. Kitabın sağ üst köşesinde Mahmoud Essad'ın adı bulunmakta ve altında *Licencié en Droit des Universités de Stamboul et de Fribourg* yazısı okunmaktadır. Kitabın tam başlığı *Du Régime des Capitulations Ottomnes leur carsetere juridique d'après l'histoire et les textes* olarak verilmiştir. Sağ alt köşede ise Bluntschli'den bir alıntı yer almaktadır : *Au dessus de tous les traités, se trouvent les droits des Nations*.³⁶ En alta da kitabın basıldığı yer ve tarih bulunmaktadır (Stamboul 1928)³⁷. Kapağı, teze ilgili bir açıklamanın bulunduğu sayfa izlemektedir :

35 Mahmoud Essad, *Du Regime des Capitulations Ottomanes Leur Caractère juridique d'après l'histoire et les textes*, Stamboul. Mahmut Esat Bozkurt (Ankara, 1987) başlıklı kitabın yazarı Cihan Yamakoğlu'nun bu eserin anlam ve içeriğini kavramadığı anlaşılıyor. Kavramak bir yana, basılmış olan bu tezi gördüğü bile şüphelidir. Yamakoğlu, Mahmut Esat'ı yalnız "milliyetçi" olduğu için takdir(?) etmekte, Medeni Kanun'un kabul edilmesine öncülük ettiği için de onu "tehdit" etmekten geri kalmamaktadır.

36 Ulusların hakları bütün anlaşmaların üstünde yer almaktadır.

37 İncelediğimiz metnin fotokopisi Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinden sağlanmıştır. Bu konuda bize kolaylık gösteren Kurum yetkililerine teşekkür ederim. Bu nüshanın kapağında Mahmut Esat imzasını taşıyan bir bağış yazısı bulunmaktadır : *Ankaramızın güzide*

Thèse presetée en 1918 à la Faculte de Droit de l'Universite de Fribourg pour l'obtention du grade de docteur en droit. İsmet Paşa hazretlerine (A son Excellence Ismet Pacha) hitaben yazılan bir sunuş yazısı kitap basıldığı zaman teze eklenmiştir. Tezin hazırlanmasında kullanılan kaynaklar önsözden önce belirtilmiştir. Mahmut Esat, kullandığı kaynakları, I. Metinler (ana kaynaklar), II. Devletlerarası hukuk, III. Tarih, IV. Monografi, V. Çeşitli eserler olmak üzere beş bölümde sıralamıştır. Bu kaynaklar gözden geçirildiği zaman, onun kapitülasyonların tarihsel ve hukuksal açıdan incelenmesine yarayacak belli başlı metin ve araştırmaları gözden geçirdiği sonucuna varılır. Yararlandığı Türkçe kaynaklar arasında Muahedat Mecmuası ve Ahmet Rasim Bey'in Osmanlı Tarihi'yle Yeni Mecmuada çıkan bazı makaleleler dikkati çekmektedir.³⁸ Tez toplam 132 sayfadır. Ekler bölümünde Kapitülasyonların ilgası hakkında devletlere tebliğ edilen notanın, Gülhane ve Islahat Fermanlarının Fransızca çevirileri yer almaktadır. Ayrıca Mahmut Esat, bu ekler bölümünde, kapitülasyonları tamamen geçersiz kılan Osmanlı hükümetlerinin yaptığı hukuksal düzenlemelerle ilgili toplu bir bilgi de vermektedir.

Tez önsöz ve kapitülasyonlar rejimine tarihsel girişten sonra esas olarak üç ana bölüme ayrılmakta, bu bölümlerin de bir takım alt başlıklar altında işlendiği görülmektedir. İlk bölümde kapitülasyonlar ve Osmanlı kamu hukuku, ikinci bölümde de Kapitülasyonlar ve uluslararası antlaşmalar ele alınmaktadır. Üçüncü ana bölüm de kapitülasyonlar ve olağanüstü rejim başlığını taşımaktadır. Bu üç ana bölümde ele alınan konular genel çizgilerle şöyle özetlenebilir.

1. Kapitülasyonlar rejimi Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan öteye gitmektedir. Bu sistem Osmanlı Devleti tarafından genişletilerek uygulandı ve Osmanlı kamu hukukunun bir parçası haline geldi. Osmanlı İmparatorluğunun eski hukuk sistemi tarihe karşıtına göre kapitülasyonların da sona ermesi gerekir.

2. Osmanlı Devletinin verdiği kapitülasyonlar tek yanlıdır. Bu nedenle istenildiği anda geri alınabilir. Bunlar birer antlaşma olarak kabul edilse bile, antlaşmaların hükümsüz kalması çerçevesinde yine de tek yanlı olarak geçersiz sayılabilir.

3. Kapitülasyonlar, Osmanlı İmparatorluğu içinde olağanüstü bir rejim oluşturamazlar.

fakültesine hürmetle (9.1.1929). Bundan anlaşıldığına göre, kitabın bir nüshası yazarı tarafından Ankara Hukuk Fakültesi Kütüphanesine başlatılmış, buradan da Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine aktarılmıştır.

38 Tezin bilimsel yönden eleştirilebilecek önemli bir eksikliği, zikredilen kaynakların tam bir künyesinin verilmemiş olmasıdır. Sözleşimi kitapların basım yerleri ve basım tarihleri belirtilmediği gibi, kullanılan dergilerin de sayısı verilmemektedir.

Mahmut Esat'ın kapitülasyonlar rejiminin doğuşu ve kökleşmesi konusunda verdiği bilgiler, günümüzdeki araştırmaların vardığı sonuçlarla tam bir uyum içindedir. Günümüzden 70 yıl önce hazırlanan bu tezdeki sonuçların çağdaş bilimsel araştırmalarla doğrulanması Mahmut Esat'ın araştırma gücü ve yeteneğinin boyutlarını ortaya koymaktadır.

Mahmut Esat haklı olarak kapitülasyonları oluşturan koşulları ortaçağlardaki gelişmelere aramakta ve bunun ilk belirtilerinin konsolosluk³⁹ kurumlarında görüldüğüne dikkati çekmektedir. Bu nedenle kapitülasyon, bir Osmanlı icadı değildir. Osmanlılar, yayıldıkları alanlarda böyle bir kurumlaşmanın var olduğunu görmüşlerdir. Yoksa kimi Batılı yazarların ileri sürdükleri gibi kapitülasyonlar rejimi, Hıristiyanlar tarafından İslamlara ya da Türklere karşı bir *Modus Vivendi* olarak kabul ettirilmiş değildir. Mahmut Esat, doğrudan doğruya Hıristiyan ülkelerin birbirlerinin uyruklarına Ortaçağlarda yığınla ayrıcalık verdiklerini pek çok örnekle kanıtlaya gitmektedir.⁴⁰ Bundan sonra Osmanlı hükümdarlarının *ahdname* çerçevesinde verdikleri kapitülasyonlar üzerinde duran Mahmut Esat, verilen bu ayrıcalıkların her defasında genişletilerek yinlendiğini belirtmektedir. Kapitülasyonlar rejimine bir model olarak alınan ve en çok üzerinde durulan 1740 kapitülasyonları bile eski ayrıcalıkların yinelenmesinden ve genişletilmesinden başka bir şey değildir.⁴¹ Bu nedenle Mahmut Esat, *ahdname* ile *muahede* arasında büyük bir ayırımın bulunduğunu belirterek, kapitülasyonlar rejiminin ancak *ahdname* çerçevesinde değerlendirilebileceğine işaret etmektedir. Çünkü *ahdnameler* tek yanlı olarak sultanlar tarafından verildiğinden, bunların *muahede* yani çağdaş anlamda bir *antlaşma* niteliği bulunmamaktadır.⁴²

Kapitülasyonlar konusunda yığınla eser bulunduğunu belirten Mahmut Esat, bu ayrıcalıkların ayrıntıları, uygulama alanına konulması gibi konulardan çok, ahitnamelerin "karakteri" üzerinde durmakta ve verildikleri dönemin zihniyetini yakalamaya çalışmaktadır.⁴³ Ona göre, kapitülasyonlara egemen olan ruh ve zihniyet tarih boyunca hiç değişmemiştir. Bu nedenle, bir ahitname değil bir antlaşma olduğu iddia edilen 1740 Kapitülasyonları bile vaktiyle Cenevizlilere verilen imtiyazların genişletilmesinden ve bunların devamından başka bir şey değildir.⁴⁴

39 Steengard, "Consuls and Nations in the Levant from 1570 to 1650", *Scandinavian Economic History Review*, XV (1967), 13-55.

40 *Du Regime des Capitulations*, 13-22.

41 Mahmut Esat, Fribourg Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörlerinden M. von Overbeck'in de tamamen bu görüşü paylaştığını belirtmektedir.

42 Halil İnalcık ("İmtiyaz", 1186), kapitülasyonlara esas olan ahitnamelerin biçim ve hukuksal nitelik yönünden günümüzdeki anlamda antlaşmalardan farklı olduğuna dikkati çekmektedir. Kış. Cemil Bilsel, *Devletler Arasında Antlaşmalar*, İstanbul, 1936, 16.

43 *Du Regime des Capitulations*, 30.

44 *Du Regime des Capitulations*, 36.

Kapitülasyonlara egemen olan zihniyet ve bu belgelerin hukuksal içeriği değişmemekle birlikte verilen ayrıcalıkların kimi zaman daraldığı kimi zaman da genişlediği görülmektedir. Bu bağlamda, Cenevizlilere verilen kapitülasyonlarla Fransa'ya 1740 tarihinde verilen ayrıcalıklar arasında zihniyet bakımından hiçbir ayırım yoktur.⁴⁵ Fakat Fransa'ya tanınmış olan haklar, sözgelimi Venedik'e verilen ayrıcalıklardan daha geniş, daha kapsamlı olmakla birlikte, bu ahitnamelerin özü hiç bir zaman değişmemektedir.⁴⁶

Kapitülasyonlara egemen olan anlayış ve zihniyeti yakalamaya çalışan Mahmut Esat, yer yer bu ayrıcalıkları tarihsel bir süreç içinde ele alıp değerlendirmektedir. Sözgelimi Türkler Mısır'ı ele geçirdikleri zaman, burada daha önce Fransızlara ve Katalanlara Memluk sultanları tarafından verilen ayrıcalıkları yürürlükte bıraktılar.⁴⁷ Sultan Selim'in verdiği bu kapitülasyonları Sultan Süleyman da olduğu gibi tanıdı. Bu ahitnamenin metni elde bulunmakta ve daha sonraki ahitnamelerle karşılaştırıldığı zaman içerik yönünden arada hiçbir farkın bulunmadığı görülmektedir.⁴⁸ Aynı şekilde XVI. yüzyıl sonlarına doğru İngilizlere tanınan Kapitülasyonların da Fransız kapitülasyonlarından önemli bir ayrılığı bulunmamaktadır. Her ne olursa olsun, tek yanlı olarak tanınan bu ayrıcalıkların ülke için ağır bir yük olduğu duyulmaya başlanmış ve zaman zaman yenilenmemeleri konusunda birçok güçlükler çıkarılmakla birlikte, bu alanda kesin bir adım atılamamıştır.

Mahmut Esat, Kapitülasyonların hukuksal yapısının anlaşılması ve kavranılması için Osmanlı kamu hukukundan yola çıkmak gerektiğine dikkati çekmekte, daha doğrusu ahitnamelerin bu çerçeve içinde verildiği üzerinde durmaktadır. Nitekim Halil İnalcık da kapitülasyonlara temel olan ahitnamelerin *Fıkıh*'ın "Aman" ilkesine göre verildiğini açıklamakta ve bu çerçevede "harbi"lere bazı ayrıcalıklar tanındığı üzerinde durmaktadır.⁴⁹

Statu quo'nun yani var olan durumun korunması Osmanlı kamu hukukunun ana ilkelerinden biridir. Osmanlı'dan önceye giden kurumlar, Osmanlı düzeniyle çatışmadıkça korunmakta, yürürlükte bırakılmaktadır. Kapitülasyonların tanınmasını, verilmesini de bu çerçevede ele almak gerekir⁵⁰ ki bu da aslında feodal Avrupa düzeninin bir anısından, bir kalıntısından başka bir şey değildir.

45 *Du Regime des Capitulations*, 36. "L'esprit et le point de depart sont les memes".

46 *Du Regime des Capitulations*, 38.

47 *Du Regime des Capitulations*, 40.

48 Mahmut Esat metni [Teste'tan] aynen vermiştir. (*Du Regime des Capitulations*, 40-42).

49 "İmriyazal", 1179.

50 *Du Regime des Capitulations*, 54-66.

Kapitülasyonların tek yanlı olarak geri alınabileceği ve kaldırılabileceği Mahmut Esat'ın tezinin can alıcı noktasını oluşturmaktadır. Yazarın bu konuda ileri sürdüğü gerekçeleri, savunduğu tezleri ve yaptığı açıklamaları şöyle özetleyebiliriz. Kapitülasyonların çağdaş anlamda bir antlaşma olmadıkları, tek yanlı olarak sultanlar tarafından verildiği, bu nedenle geri alınabileceği tezin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Kaldı ki sultanın, gayrimüslimlerle çağdaş anlamda bir antlaşma imzalaması Osmanlı kamu hukukuyla bağdaşmamaktadır. Yapılan şey bir uzlaşmadır bu da ahitname olarak bilinmektedir ki verenin iradesine göre geri alınabilmektedir.⁵¹ Ahitname, suret, temessük gibi adlarla anılan belgeler, birer antlaşma değildir. Hemen hemen bütün araştırmacılar kapitülasyonların ilkel hukuksal karakterleriyle birer antlaşma sayılamayacağını kabul etmektedirler. Kimi yazarların süreklilik bakımından 1740 Kapitülasyonlarını bir antlaşma olarak kabul etmeleri de doğru değildir. Çünkü, bu kapitülasyonların sürekli olarak verilmiş olması, ahitnelere esas olan ruh ve anlayışı değiştirmemektedir.⁵² Oysa bugün (1918) Türkiye devletlerarası birçok antlaşmalara imzasını atmış bulunmaktadır. Bu antlaşmaların karşı tarafın rızası alınmadan düzeltilmesi, değiştirilmesi söz konusu değildir.

Kapitülasyonlar eski Osmanlı hukukunun bir parçasını oluşturmaktadır. Fakat 1839 Tanzimat Fermanıyla başlayan reformlar bu yapıyı değiştirmiştir. Bugün Türkiye'nin Ortaçağ'a egemen olan hukuk yapısını ve hukuksal kurumlarını aynen devam ettirdiğini kimse ileri süremez.⁵³ Kapitülasyonlar, Osmanlı İmparatorluğunun onurunu zedelemekle kalmamakta, onun ekonomik ve ticari varlığını tehlikeye düşürmekte ve kamu güvenliğini dahi tehdit etmektedir.⁵⁴ Geçmişte kapitülasyonların varlığı, iki dünya arasındaki ayrılıkla açıklanabiliyor, savunulabiliyordu. Oysa bugün böyle bir farktan kolay kolay söz edilemez. Türkiye 1908'de daha modern bir anayasaya kavuşmuştur. Bu durumda kapitülasyonların tamamen ortadan kalkması için hiçbir neden kalmamıştır.⁵⁵ Aslında Osmanlı Devleti bir anayasa kabul ederek şeriat hukukunu bir yana bıraktığı zaman, şer'i kuralların bir parçasını oluşturan kapitülasyonların varoluş nedeni kalmamıştır.⁵⁶ Mahmut Esat, böylece Türkiye'nin "*laik bir devlet*" konumuna geldiğine de işaret ederek, artık kapitülasyonların ölümcül darbesinden kurtulmasının gerekli olduğunu savunmaktadır.⁵⁷ XX. yüzyılda geçmişin kapitülasyon rejimine bağlı bir Tür-

51 Du Regime des Capitulations, 65.

52 Du Regime des Capitulations, 75.

53 Du Regime des Capitulations, 80.

54 Du Regime des Capitulations, 88,93.

55 Du Regime des Capitulations, 89.

56 Du Regime des Capitulations, 107.

kiye nasıl düşünülebilir ?⁵⁸ Anayasasını modern bir hale getiren Türkiye böylece kapitülasyonlar rejimini hükümsüz bırakmıştır.⁵⁹ Üstelik, kapitülasyonların devletler ilkeleleriyle tamamen çelişen bir niteliğe sahip olduğunu belirtmeye bile gerek yoktur.⁶⁰

Mahmut Esat, adeta gençliğin istek ve dileklerinin de sözcüsü olarak, yeni kuşakların kendilerini kapitülasyonlar yönetimine bağlı saymayacağını da vurgulamakta, bu konuda atalarının yüklediği sorumluluğa ortak olmayacağını dile getirmektedir.⁶¹

Bütün bunlar gözönüne alınırsa Türkiye'nin tek yanlı olarak kapitülasyonları kaldırmak hakkına sahip olduğu anlaşılır. Babıâli'nin kapitülasyonları tek yanlı olarak kaldırması, kapitülasyonların tarihine ve bu ayrıcalıkların hukuksal niteliğine de uygun düşmektedir.⁶² Türkiye bugün, beşyüz yıldan beri süregelen ve kendisini harap eden bağlardan kurtulmuş bulunmaktadır. Bu konuda alınan karar onun tamamen bir iç sorunu olarak değerlendirilmelidir.⁶³ Kapitülasyonları bir antlaşma olarak kabul edip, bunları savaş içinde yeniden canlandırmaya kalkışmak da anlamsızdır.⁶⁴ Oysa biz kapitülasyonların vaktiyle yalnız barış zamanında geçerli olduğunu biliyoruz.⁶⁵

Kapitülasyonlardan yararlanan devletlerine direnmelerinin de çağdaş kamu hukuku önünde hiçbir anlamı yoktur.⁶⁶ Artık Türkiye'nin kapitülasyonlar rejiminin yaşamasına izin vermesine olanak bulunmamaktadır.⁶⁷

Sonuç ve Değerlendirme

Sözün kısası Mahmut Esat, 1918 yılında Fribourg Üniversitesi Hukuk Fakültesine sunduğu kapitülasyonlar konusundaki tezinde Osmanlı Devletinin tek yanlı olarak bu ayrıcalıklara son verebileceğini bütün tarihsel ve hukuksal kanıtlarla savunmaya çalışmıştır. Ancak ne yazık ki Türkiye'nin kapitülasyon belasından kurtulması kolay olmamıştır. Halil Menteşe anılarında bu konuda şunları yazmaktadır :

57 *Du Regime des Capitulations*, 107 : Aujourd'hui le Regime exceptionnel, cela veut dire que la Turquie même un Etat laïque, doit encore supporter le coup mortel des regime capitulaire..

58 *Du Regime des Capitulations*, 94.

59 *Du Regime des Capitulations*, 74.

60 *Du Regime des Capitulations*, 95.

61 *Du Regime des Capitulations*, 96.

62 *Du Regime des Capitulations*, 96.

63 *Du Regime des Capitulations*, 93.

64 *Du Regime des Capitulations*, 99.

65 *Du Regime des Capitulations*, 101 : "Nous apprenons en effet que les Capitulations sont en vigueur seulement en temps de paix.."

66 *Du Regime des Capitulations*, 107.

67 *Du Regime des Capitulations*, 108-109.

"Hükümet Ağustosun yirmiyedisinde (8 Eylül 1914) Kapitülasyonları ilga etti ve devletlerin İstanbul'daki süferasına kararını esbab-ı mucibeli bir nota ile iblağ etti.

Aradan biraz müddet geçtikten sonra Sadrazama bir muhtıra verdim. Onda, "Kapitülasyonları ilga etmek kâfi değildir, beynelmilel münasebatımızı Avrupa hukukuna göre tanzim eden konsolosluk, ikamet, mütekabil müzakeret mukavelelerini devletlerle aht etmek lazımdır. Paris Muahedesinde devletin Avrupa umumi hukukuna ve Avrupa devletleri camiasına kabulü sarahaten muahedeye derc edildiği halde o vakitki rical bu ciheti ihmal ettiklerinden dolayı, hüküm muahedede ölü olarak kalmış, kapitülasyonlar gene yaşamıştır. Kapitülasyonların ilgası hususunda bize müzaheret edeceklerini taahhüt eden müttefiklerimizle derhal müzakereye başlamalıyız" dedim." ⁶⁸

Mütakereyle İstanbul'a giren müttefikler kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin kararı yok saydılar. İstanbul hükümetine kabul ettirilen Sevr antlaşmasının 261. maddesinde kapitülasyonlar yeniden canlandırılmış, bunlardan doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yararlanan devletlerin çıkarlarına uygun olarak yeniden yürürlüğe konacağı hükme bağlanmıştır. Dahası 1 Ağustos 1914 tarihinden önce yararlanmayan müttefik devletleri de kapsamına alacak şekilde kapitülasyonların genişletileceği açıklanmıştır. ⁶⁹

Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere yeni Türkiye'yi kuranlar için kapitülasyonların tamamen kaldırılması en hayati, en vazgeçilmez davalarımızdan birini oluşturuyordu. Nitekim Misak-ı Milli kapitülasyonların kaldırılmasını bir ana prensip olarak kabul etmişti. Lozan'a giden heyetimize "Lozan Barış Konferansı müzakerelerinde takip olunacak esaslar hakkında" 14 maddelik bir Başbakanlık kararı verilmiştir. ⁷⁰ Bu maddelerden ikisi tartışma konusu yapılamaz. "Olursa inkıta-ı müzakereyi mucip olur". Bunlardan birincisi Türkiye'de bir Ermeni Yurdu'nun kesinlikle sözkonusu olamayacağıdır. Diğeri ise kapitülasyonlarla ilgilidir. "Kapitülasyonlar kabul edilemez. İnkıta-ı müzakere lazım gelirse yapılır". Bu madde, Lozan'a gönderilen heyetimiz için bir düstur, bir hareket noktası olmuş ve müttefiklerin bu konudaki bütün istekleri kesinlikle reddedilmiştir. Müttefikler, Türk heyetinin bu konudaki kesin kararını bildikleri için kapitülasyonların aynen devam etmesini istemenin olanaksızlığını kavramışlardı. Bunlar, sözde çağdaş bir devlette kapitülasyonların yerinin olamayacağını kabul ediyor,

68 *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentese'nin Anıları* (Giriş İsmail Arar), İstanbul, 1986, 222.

69 Sevr Madde 261 : Uhud ve mukavelat ve taammülatın mütevellit imtiyazat-ı ecnebiye usulü 1 Ağustos 1914 tarihinden mukaddem anlardan ya doğrudan doğruya veya bilvasıta istifade eden devletler menfaatine olarak yeniden tesis edilecek ve işbu menafi 1 Ağustos 1914 tarihinde bunlardan istifade etmeyen Düvel-i Müttelikaya dahi teşmil olunacaktır.

70 *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1919-1923)*, Ankara, 1981, I, 494-495.

fakat buna karşılık yabancı uyrukların hak ve çıkarlarının korunmasında Türk adliyesinin yetersizliğini ileri sürerek yeni bir güvence istiyorlardı. Bu dolaylı yoldan kapitülasyonların yerini alacak yeni bir rejimin kurulmasından başka bir değildi. İsmet Paşa, Lozan'da bize karşı tam bir birleşik cephe oluşturan müttefiklerin iddialarını kökünden çürütecek bilimsel, tarihsel ve hukuksal kanıtları ortaya koymuş, bu konuda "kapitülasyonlar ilga edilmiştir" maddesini yazdırıncaya kadar bütün istekleri reddetmiştir. Sonunda Lozan Antlaşmasının 25 maddesiyle kapitülasyonlar tarihe gömülmüştür.⁷¹

1918 yılında Kapitülasyonların kaldırılmasını bilimsel bir tezle savunan Mahmut Esat'ın anısını saygıyla anıyorum.

71 Ayrıntılar için bkz. M. Cemil, *Lozan*, İstanbul, 1933, II ; Tahir Taner, *Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi* ; Ali Naci Karaçap, *Lozan*, İstanbul, 1971 ; *Lozan Barış Konferansı Tutanakları Belgeler* (Çev. Seha L. Meray), Ankara, 1971, Takım I, c. 2.